

УДК 347.91/.95

Катерина Куцик,ад'юнкт докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ПОРУШНИКІВ ПОРЯДКУ В ЗАЛІ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

Стаття присвячена дослідженню заходів процесуального примусу, які застосовуються судом до порушників порядку в залі судового засідання. У ході дослідження подано і проаналізовано теоретичні підходи до розуміння правової природи таких заходів, як попередження й видалення із судового засідання. Акцентовано увагу на підставах та особливостях застосування кожного з них.

Ключові слова: цивільний процесуальний обов'язок, заходи процесуального примусу, правила суду, попередження, видалення із залу судового засідання, порушення порядку, розпорядження головуєчого, обов'язки головуєчого, судовий розпорядник, зал судового засідання, повторність, перекладач.

Постановка проблеми. Дотримання порядку в залі судового засідання є невід'ємним обов'язком як учасників цивільного процесу, так й інших осіб, які не беруть участі у справі, але перебувають у залі судового засідання. Це сприяє створенню офіційної обстановки в залі судового засідання, яка певною мірою виховує пошану до правосуддя. Як слушно зауважує Я.П. Зейкан, дотримання встановленого порядку є не тільки виявом поваги до суду як до державного органу, а й «лакмусовим папірцем» ставлення людини до влади [1, с. 250].

Порушення встановленого в залі судового засідання порядку або ж невиконання розпоряджень головуєчого призводять до ускладнення розгляду цивільної справи як для суду, так і для учасників цивільного процесу. Тому для протидії таким негативним явищам і з метою підвищення рівня дотримання вимог процесуального законодавства, авторитету суду, дисципліни громадян і посадових осіб у сфері цивільного судочинства законодавцем передбачена можливість застосування до порушників відповідних заходів процесуального примусу. До таких заходів належать попередження та видалення із залу судового засідання, порядок застосування яких визначений у ст. 92 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України.

Досліджуючи заходи процесуального примусу, передбачені ст. 92 ЦПК України, науковці розглядають їх у різних аспектах: як запобіжні заходи та як заходи відповідальності. Крім того, в юридичній літературі немає також однозначного підходу до розуміння поняття «повторність», передбаченого ч. 1 ст. 92 ЦПК України.

Зазначена проблема відображена в дослідженнях таких науковців, як С.С. Бичкова, В.Б. Баранкова, В.І. Бобрик, С.Я. Вавженчук, М.О. Гетманцев, Я.П. Зейкан, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, М.В. Кузнецов, В.О. Кучер, І.М. Лукіна, Я.Я. Мельник, О.Г. Новиков, В.І. Тертишніков, С.Я. Фурса, Г.В. Чурпіта, М.Й. Штефан, А.В. Юдін та інші.

Мета статті полягає у вирішенні наукового завдання щодо з'ясування поняття і юридичної природи заходів процесуального примусу, передбачених у ст. 92 ЦПК України, а також особливостей суб'єктного складу, підстав і порядку їх застосування.

Виклад основного матеріалу. У ч. 3 ст. 27 ЦПК України закріплена вимога щодо добросовісності здійснення цивільних процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, а в ст. 162 ЦПК України додатково конкретизовано обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання.

Я.Я. Мельник, досліджуючи цивільні процесуальні обов'язки, зазначає, що на окрему увагу заслуговують обов'язки щодо дотримання процесуально необхідної поведінки в ході цивільного процесу. Під такими обов'язками варто розуміти необхідність безпосереднього виконання розпоряджень головуєчого, додержання встановленого порядку в залі судових засідань, утримання від учинення будь-яких дій, що свідчитимуть про неповагу до суду тощо [2, с. 6]. У разі невиконання зазначених обов'язків законодавцем передбачена можливість застосування до порушника заходів процесуального примусу, передбачених ст. 92 ЦПК України, – попередження та видалення із залу судового засідання.

У науці цивільного процесуального права по-різному розглядають правову природу такого заходу процесуального примусу, як попередження.

В.В. Бутнев пропонує кваліфікувати попередження як захід процесуального захисту інтересів правосуддя, «поскольку предупреждение не связано ни с лишением процессуальных прав, ни с возложением дополнительных обязанностей» [3, с. 45]. Водночас А.В. Юдін зараховує попередження до засобів відповідальності особи, тому що воно являє собою офіційне засудження суб'єкта за його неналежну поведінку [4, с. 342].

Низка науковців схиляється до того, що попередження за своєю сутністю скоріше є запобіжним (превентивним) заходом, за допомогою якого суд попереджає особу, винну в порушенні порядку під час судового засідання, про неприпустимість таких дій у майбутньому, необхідність дотримуватися встановленого порядку та виконувати розпорядження головуючого і який водночас передусім застосовується щодо порушника інших заходів впливу (М.В. Кузнецов [5, с. 13], О.Г. Новіков [6, с. 81], В.М. Кравчук та О.І. Угриновська [7, с. 274]).

М.Й. Штефан розглядає попередження тільки як погрозу вжиття такого заходу, як видалення із залу судового засідання. Застосування судом цього заходу обов'язково має передувати попередження [8, с. 197–198]. Разом із тим група науковців (В.В. Комаров [9, с. 379], Є.О. Харитонов [10, с. 156], В.О. Кучер [11, с. 240]) уважає, що попередження є не погрозою, а способом роз'яснення порушнику того, що його поведінка не відповідає встановленим у суді правилам і що йому потрібно припинити вчинення подібних дій, інакше він буде підданий більш суворому примусовому заходу.

Отже, на підставі вищевказаного можна стверджувати, що змістом попередження є одночасне інформування порушника про недопустимість протиправної поведінки, про те, від учинення яких дій він повинен утриматися або які дії він повинен виконати для припинення правопорушення, а також повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі його продовження. Воно не покладає на особу порушника додаткового обтяження й не позбавляє останнього його цивільних процесуальних прав, проте застосування попередження вже є несприятливим наслідком, який свідчить про осуд поведінки порушника. Юридичне значення попередження полягає в тому, що з оголошенням попередження нерозривно пов'язана можливість подальшого застосування більш суворих заходів впливу у вигляді видалення із залу судового засідання.

Єдиний підхід до розуміння правової природи такого заходу процесуального примусу, як видалення із залу судового засідання, у науковій доктрині також відсутній. Серед деяких науковців поширена думка про те, що видалення із залу суду є позбавленням права учасників процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, відповідно, брати участь або ж бути присутніми під час розгляду судової справи (В.В. Бутнев [3, с. 37], А.Г. Новіков [6, с. 83], С.Я. Вавженчук [12, с. 190], В.І. Тертишніков [13, с. 133]).

Інші науковці (І.М. Лукіна, В.А. Кройтор [14, с. 121], Є.О. Харитонов [15, с. 206], В.О. Кучер [11, с. 241], В.В. Комаров [9, с. 380], А.В. Юдин [4, с. 342]) зараховують видалення із залу судового засідання до заходів припинення протиправної поведінки. Очевидно, що фактичне видалення порушника із залу судового засідання фізично унеможливує порушення цією особою встановленого порядку й, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для подальшого здійснення судового розгляду.

Відповідно до ст. 130 Конституції України, держава взяла на себе обов'язок щодо забезпечення, зокрема, належних умов для функціонування судів. Головуючий у судовому засіданні повинен керувати судовим засіданням так, щоб забезпечити умови для повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин справи, для встановлення дійсних (наявних) взаємин сторін, а також зобов'язаний забезпечити дотримання сторонами, іншими учасниками процесу та особами, присутніми в залі судового засідання, визначеного порядку.

Належне виконання функцій головуючого в судовому засіданні останньому допомагає здійснювати судовий розпорядник (ст. 49 ЦПК України). Вимоги судового розпорядника, пов'язані з виконанням обов'язків, зазначених у ч. 1 ст. 49 ЦПК України, є обов'язковими для учасників цивільного процесу, тому варто погодитись із думкою С.Я. Фурси [16, с. 225], а також В.В. Комарова та В.В. Баранкової [17, с. 230] про те, що невиконання розпоряджень судового розпорядника є невиконанням вимог суду, що призводить до всіх відповідних правових і процесуальних наслідків.

Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України, тільки факт протиправного перешкодження здійсненню цивільного судочинства може бути підставою застосування заходів процесуального примусу. Тобто перешкодження нормального веденню судового розгляду цивільних справ має бути пов'язане з порушенням конкретної норми ЦПК України.

Цивільне процесуальне законодавство (ст. 162 ЦПК України) зобов'язує учасників цивільного процесу, а також інших осіб, присутніх у залі судового засідання, дотримуватись установлених правил поведінки в суді, зумовлених необхідністю створення та підтримання ділової обстановки в залі судового засідання, послідовністю всіх процесуальних дій. Це стоїть як обов'язку дотримуватись порядку в залі судового засідання, беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, так й обов'язку дотримуватись так званих «ритуальних норм» – соціальних норм, які визначають правила поведінки людей під час здійснення обрядів і охороняються заходами морального впливу [18, с. 56] (наприклад, у ч. 1 ст. 162 ЦПК України – особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи).

Під розпорядженнями головуючого розуміють усні веління, накази головуючого судді учасникам процесу та іншим особам, які присутні в залі судового засідання, спрямовані на забезпечення порядку в судовому засіданні й проведення самого судового засідання в установленому законом і судом порядку.

Установлені в суді правила включають загальні правила поведінки в суді та спеціальні правила поведінки учасників процесу й інших осіб, присутніх у судовому засіданні, та обов'язковість

розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Натепер загальні правила поведінки в суді встановлюються самими суддями й, відповідно, в кожному суді діють свої правила. Як наслідок, відсутність єдиних і загальнообов'язкових нормативно визначених правил поведінки в суді не дає можливості вважати їх порушення способом порушення встановлених у суді правил, що є підставою для застосування заходів процесуального примусу, а тому створення єдиної для всіх видів судочинства нормативної основи, яка буде регламентувати правила поведінки в суді, є об'єктивно необхідним.

Очевидно, що особи, які вперше приходять до суду, можуть і не знати правил поведінки в суді, тому такі правила, а також заходи процесуального примусу, які можуть бути застосовані до осіб у разі їх порушення, повинні бути роз'яснені завчасно судовим розпорядником, а також розміщені в коридорі приміщення суду біля входу в зал судового засідання.

Місце вчинення порушення – одна з ключових підстав застосування таких заходів процесуального примусу, як попередження та видалення із залу судового засідання. Відповідно до ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус судів», судові засідання проводяться виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу й дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки. Як правило, зал засідань – це окреме приміщення в адміністративній будівлі суду, в якому знаходиться стіл для суддів, секретаря, столи для сторін (навпроти одне одного), трибуна для свідків, крісла (лавки) для глядачів та учасників процесу. На жаль, не всі суди мають належним чином обладнані зали судових засідань у достатній кількості, тому досить часто судовий розгляд відбувається в кабінеті судді.

До обставин, які є підставами застосування заходу процесуального примусу у вигляді попередження, варто зарахувати сукупність дій учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, що порушують громадський порядок і тим самим перешкоджають нормальному веденню судового розгляду цивільних справ, а також невиконання зазначеними особами вказівок головуючого щодо забезпечення належного порядку в судовому засіданні. У разі повторного вчинення зазначених протиправних дій особою суд може застосувати щодо неї захід процесуального примусу у вигляді видалення із залу судового засідання.

Повторність учинення протиправної поведінки є визначальною обставиною під час вибору заходу процесуального примусу, який має бути застосовано до особи правопорушника. Розуміння категорії «повторність» має різне тлумачення в науковій літературі. В.М. Кравчук, О.І. Угриновська вказують, що повторним варто вважати вчинене також й інше порушення порядку, ніж те, за яке було застосоване попередження [7, с. 275].

Із цією думкою не погоджується С.Я. Вавженчук [12, с. 190], а також колектив науковців на чолі з В.О. Кучером [11, с. 241]. На їхню думку, повторність виникає тільки в тому випадку, коли особа, до якої вже застосовувалось попередження за порушення порядку або невиконання розпоряджень головуючого в межах одного судового засідання, вчиняє аналогічне порушення вдруге. Більше того, застосуванню видалення із залу судового засідання передують обов'язкове вчинення дії, яка піддана іншій мірі процесуального примусу – попередженню.

Як нам видається, ключовою в цьому випадку є поведінка конкретної особи: якщо до певної особи вже було застосовано попередження, однак своїми діями (аналогічними або ж будь-якими іншими) вона продовжує перешкоджати нормальному ходу цивільного процесу, ігноруючи загрозу застосування примусу, яка містилась в ухвалі про застосування щодо неї попередження, до неї варто застосувати такий захід процесуального примусу, як видалення із залу судового засідання.

Попередження, як і видалення із залу судового засідання, застосовується щодо порушників порядку в залі судового засідання: ними можуть бути як особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу, так й інші особи, які не є учасниками цивільного процесу, але присутні в залі судового засідання.

Окремо законодавцем передбачено певні особливості застосування видалення із залу судового засідання щодо перекладача: у ст. 92 ЦПК України зазначено, що в разі повторного вчинення дій, передбачених ч. 1 указаної статті, перекладачем, суд зобов'язаний оголосити перерву та надати час для його заміни в силу ч. 2 ст. 92 ЦПК України. Очевидно, що така позиція законодавця зумовлена тим, що видалення перекладача із зали судового засідання автоматично призведе до порушення права особи, яка користується його послугами, на участь у справі.

Зважаючи на викладене, правова норма, що її містить ч. 2 ст. 92 ЦПК України, на нашу думку, потребує оптимізації. Застосування видалення із залу судового засідання до осіб, які беруть участь у справі, позбавляє їх процесуальних прав у сфері доказування та впливу на розвиток процесу. При цьому видалення представника (законного представника) позбавляє особу права на захист, а видалення перекладача взагалі зумовлює відсутність можливості особи брати участь у справі. Видалення свідка, експерта або ж спеціаліста може вплинути на можливість установлення того чи іншого факту, що має значення для вирішення справи. З огляду на викладене, чи не доцільно, з метою оптимізації судочинства та запобігання затягуванню цивільного процесу, розглянути можливість заміни видалення із залу судового засідання на заходи реагування до порушників у вигляді штрафу?

Про застосування заходів процесуального примусу у вигляді попередження або видалення із залу судового засідання суд постановляє ухвалу. У разі застосування до порушника по-

передження суд постановляє ухвалу, у якій вказує на порушення, що стало підставою для застосування такого заходу процесуального примусу, і повідомляє про те, що в разі повторного вчинення такого порушення або його продовження особу буде видалено із зали судового засідання. Очевидно, що про цей акт повинен свідчити відповідний запис у журналі судового засідання, оскільки в разі повторного вчинення порушення або продовження протиправної поведінки суд може застосувати до порушника серйозніший захід процесуального примусу у вигляді видалення особи із зали судового засідання. При цьому наявність відомостей (у цьому випадку – відповідної ухвали), які підтверджують те, що особу вже було попереджено про незаконність допущення протиправної поведінки в залі судового засідання, однак вона проігнорувала це попередження, є необхідною.

Видалення із зали судового засідання як захід процесуального примусу в цивільному процесі застосовується судом шляхом постановлення ухвали без виходу до нарадчої кімнати й із занесенням до журналу судового засідання.

Виконання цієї ухвали суду має покладатись на судового розпорядника, а за його відсутності – на представників Служби судової охорони (ст. 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Проте натепер, відповідно до п. 39 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», тимчасово, на період до початку виконання в повному обсязі повноважень Служби судової охорони, здійснення покладених на Службу функцій забезпечуватимуть підрозділи Національної поліції України та Національної гвардії України, до кола обов'язків яких належать охорона й забезпечення пропускового режиму в судах, інших органах та установах системи правосуддя.

Висновки

У результаті дослідження заходів процесуального примусу, які застосовуються за порушення порядку в залі судового засідання, враховуючи особливості кожного з них, ми дійшли таких висновків:

1. Змістом попередження як заходу процесуального примусу в цивільному судочинстві є одночасне інформування порушника про недопустимість протиправної поведінки, про те, від учинення яких дій він повинен утриматись або які дії він повинен виконати для припинення правопорушення, а також повідомлення про застосування більш суворих заходів у разі його продовження.

2. Видалення порушника із зали судового засідання полягає в позбавленні його фізичної можливості порушувати встановлений порядок і вчиняти протиправні дії повторно й, відповідно, сприяє забезпеченню належних умов для подальшого здійснення судового розгляду.

3. Повторність як підставу для застосування до порушника видалення із зали судового засідання варто розглядати крізь призму поведінки конкретної особи: якщо до певної особи вже

було застосовано попередження, однак своїми діями (аналогічними або ж будь-якими іншими) вона продовжує перешкоджати нормальному ходу цивільного процесу, ігноруючи загрозу застосування примусу, яка містилась в ухвалі про застосування щодо неї попередження, до неї варто застосувати такий захід процесуального примусу, як видалення із зали судового засідання.

4. Місце вчинення порушення – одна з ключових підстав застосування таких заходів процесуального примусу, як попередження та видалення із зали судового засідання.

5. Попередження, як і видалення із зали судового засідання, застосовується щодо порушників порядку в залі судового засідання: ними можуть бути як особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу, так й інші особи, які не є учасниками цивільного процесу, але присутні в залі судового засідання. І хоча законодавцем передбачені певні особливості застосування видалення із зали судового засідання (щодо перекладача), як нам видається, коло осіб, на яке поширювалась би дія ч. 2 ст. 92 ЦПК України, доцільно розширити з метою забезпечення дотримання прав усіх учасників процесу та сприяння об'єктивному й неупередженому вирішенню справи.

6. Ураховуючи можливість затягування цивільного процесу, пов'язану з відкладенням розгляду справи у зв'язку з видаленням із зали судового засідання учасників цивільного процесу, як альтернативу застосуванню видалення із зали судового засідання варто розглянути можливість забезпечення належної поведінки присутніх у залі судового засідання осіб шляхом накладення штрафу.

Список використаних джерел:

1. Зейкан Я.П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України / Я.П. Зейкан. – К.: Юридична практика, 2006. – 560 с.

2. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Я.Я. Мельник; НАПН України. Наук.-дослід. ін-т приват. прав і підприємництва. – К., 2013. – 20 с.

3. Бутнев В.В. Гражданская процессуальная ответственность / В.В. Бутнев. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1999. – 61 с.

4. Юдин А.В. Гражданское процессуальное правонарушение и ответственность: [монография] / А.В. Юдин. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. – 624 с.

5. Кузнецов Н.В. Санкции в гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Н.В. Кузнецов. – Саратов, 1981. – 18 с.

6. Новиков А.Г. Гражданская процессуальная ответственность: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 / А.Г. Новиков. – Саратов, 2002. – 211 с.

7. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального ко-

дексу України [станом на 1 жовтня 2010 р.] / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2010. – 786 с.

8. Штефан М.И. Гражданская процессуальная ответственность / М.И. Штефан // Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций. – К., 1988. – С. 194–246.

9. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : [монографія] / [В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, Д.Д. Луспенник та ін.] ; В.В. Комаров (заг. ред.). – Х. : Харків юридичний, 2008. – 925 с.

10. Цивільний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар станом на 22.06.2010] / [І.В. Андронов та ін.] ; за ред. Є.О. Харитонов та ін. – К. : Правова єдність, Всеукраїнська асоціація видавців, 2010. – 648 с.

11. Цивільний процес України : [навчальний посібник] / за ред. В.О. Кучера. – Львів : ЛДУВС, 2013. – 587 с.

12. Цивільне процесуальне право : [підручник] / [І.С. Ярошенко та ін.] ; за заг. ред. І.С. Ярошенко ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2014. – 519 с.

13. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / В.І. Тертишніков. – 5-те вид., перероб. та доп. – Х. : ФІНН, 2010. – 628 с.

14. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність: проблеми галузевої класифікації : [монографія] / І.М. Лукіна, В.А. Кройтор. – Донецьк : Ноулідж, Донецьк, від-ня, 2013. – 480 с.

15. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. Є.О. Харитонов та ін. Харитонов, О.І. Харитонов, Н.Ю. Голубевої, Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – К. : Істина, 2011. – 532 с.

16. Фурса С.Я. Цивільний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 т. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак ; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавель Фурса С.Я. ; КНТ, 2007. – 916 с.

17. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

18. Федоров М.В. Основы государства и права : [учебное пособие для поступающих в вузы] / М.В. Федоров, В.В. Еремян. – М. : Компания «Евраз. Регион» : Уникум-центр, 1997. – 231 с.

Статья посвящена исследованию мер процессуального принуждения, применяемых судом к нарушителям порядка в зале судебного заседания. В ходе исследования приведены и проанализированы теоретические подходы к пониманию правовой природы таких мер, как предупреждение и удаление из судебного заседания. Акцентировано внимание на основаниях и особенностях применения каждого из них.

Ключевые слова: гражданская процессуальная обязанность, меры процессуального принуждения, правила суда, предупреждение, удаление из зала судебного заседания, нарушение порядка, распоряжения председательствующего, обязанности председательствующего, судебный распорядитель, зал судебного заседания, повторность, переводчик.

The scientific article is devoted to researching of procedural coercion applied by the court to the courtroom order offenders. During research defined and analyzed theoretical approaches to the understanding the legal nature of such measures of procedural coercion as a warning and removal from the courtroom. The attention is focused on the reasons and features of application each of them.

Key words: civil procedural duty, measures of procedural coercion, court rules, warning, removal from the courtroom, violation of the order, orders presiding, responsibilities of presiding, judicial manager, courtroom, repetitiveness, translator.

